

Title	Seán Ó Ríordáin: Baile Bhuirne agus an Fheirm igCiarraí
Authors	Ua Súilleabháin, Seán
Publication date	2008-11
Original Citation	UA SÚILLEABHÁIN, S. 2008. Seán Ó Ríordáin: Baile Bhuirne agus an fheirm igCiarraí. In: NÍ LOINSIGH, M. (ed.) Tar éis a bháis: aistí ar Sheán Ó Ríordáin. Indreabhán, Conamara: Cló Iar-Chonnachta.
Type of publication	Book chapter
Rights	© 2008, Seán Ua Súilleabháin.
Download date	2024-05-13 12:46:51
Item downloaded from	https://hdl.handle.net/10468/1972

UCC

University College Cork, Ireland
Coláiste na hOllscoile Corcaigh

Seán Ó Ríordáin: Baile Mhuirne agus an Fheirm i gCiarraí¹

Seán Ua Súilleabháin

Ag Muileann Bhaile Mhuirne, i mbaile an tSléibhe Riabhaigh, a saolaíodh Seán Ó Ríordáin, an tríú lá de Nollaig 1916. Mac ab ea é do Sheán Ó Ríordáin, gréasaí, agus do Mhaighréad Ní Luineacháin. Anoir ó Chúil Ealta, ceantar Béarla idir Áth a' Chóiste agus Maigh Chromtha ab ea a mháthair.

Mar le muintir athar Sheáin, na Ríordánaigh Bhreaca, nó na Breacairí, ó pharóiste Chill Gharbháin i gContae Chiarraí a thánadar go Baile Mhuirne. Luann Seán Ó Coileáin amhrán a chúm Táilliúir Chrodhail (Diarmaid Ó Cruaiaoi, athair Ghael na nGael, (?) 1832-1901), amhrán ar chibeal bruíne, más fíor, a thit amach i dtigh mhuintir Ríordáin:

Lá 'gus me ' taisteal liom féinig
I mbarra Chúil Aodha 'gus me ' rith
Cá gcasfí fé dheire lem chéird me
Ach isteach go tigh Réardon Bhric.

Thóg an file féin é sin síos ó Sheán Ó Conaill, file eile a chúm an dán *Muileann na hAbhann* (mac do Liam Ó Conaill, comharsa eile) agus uncail do mhnaoi a bhí 'na hollamh le Sean-Ghaelainn i gColáiste Ollscoile Bhaile Átha Cliath go dtí

¹ Foilsíodh leagan den aiste seo in Máiréad Ní Loingsigh (eag.), *Tar éis a bháis: aistí ar Sheán Ó Ríordáin* (Indreabhán, Conamara, 2008), 107-21. Tá dearúdaí ceartaithe sa leagan so agus breis eolais ann.

le déanaí. Deirtear ann gur doirteadh min ar fuaid an tí agus gur scrabhaigh an cat bean a' tí.²

Luaitear bean an tí chomh maith san amhrán a chum Peadair Sheáin Ó Conchubhair (1810-1892), *Na Stagúin nó Cailleach na Ré*, mar a dtugtar Peigín Sheáin Aodha uirthi; cuirtear ina leith, mar mhagadh is dócha, gur sciob sí prátaí.³ Deir Pádraig Ó Cruaia linn gur de mhuintir Chéileachair ó Dhoire na Sagart gurbh ea í, cailín dathúil agus go raibh sí siúlóideach.⁴

Tá amhrán eile, agus amhrán coitianta sa cheantar is ea é, ina luaitear Tadhg Breac: é siúd a chúm Peaid Buí Ó Luínse, *Turcail Pheige Breátha*. Peig Bhreá a tugtar anso ar an mnaoi chéanna, bean chéile Thaidhg Bhric, sin-seanamháthair Sheáin Uí Ríordáin, file.

Tá cuntas maith ar cad a thug ar Pheaid Bhuí triall ar thobar na naoi mbéithe an uair sin ag Diarmuid Ó Duinnín,

² Seán Ó Coileáin, *Seán Ó Ríordáin: beatha agus saothar* (Baile Átha Cliath, 1982), 38. Tá litriú an amhráin leasaithe beagán agam d'fhonn rithim a thabhairt dó.

³ *Journal of the Folk-Song Society* VI, uimhir 23, 1920, 162-64. Díol suime is ea an nóta so: 'The song printed above is a local song about real people. I do not know when it was made, but the grandchildren of *Peigín Sheagháin Aodha* ("Hugh John's Peggeen") are now ot much over thirty years of age. ... In Mr. Cochlan's young days many people used to pass the vigil of St. Gobnait, or Abbey, in the ruinous churchyard where there is a miraculous stone connected with her. On one of these occasions – a pitch dark night – people began to sing, and after several songs had been given Mr. Cochlan sang this one. A the end of the fourth verse the voice of Peggeen was heard calling out from a distant part of the churchyard: "May God not give me the benefit of them!" In spite of his surprise at finding she was present, and the solemnity of her denial, he finished the song.' Le A. M. Freeman, lch 164.

⁴ D. Ó Cróinín do chuir in eagar, Seán Ó Cróinín do thóg síos, *Seanachas Phádraig Í Chruaia* (Baile Átha Cliath, 1982), 137.

Muirneach a bhí chun cónaigh i nDromainn na hUille, Sráid a' Mhuilinn. Ghlaogh Seán Ó Cróinín chuige i ndeireadh Eanáir 1941 agus fuair an tuairisc seo uaidh:

Maidhc Dhómhnaill Ghruamdha Ó hÉaluighthe aniar ón Ínse Móir, fear aerach ab eadh é. Bhí sé a tarrac cloch-aoil ó Chill Gharbháin chun é chuir ar a chuid tailimh. Bhí tig an fheirmeóra so ar taobh bóthair, i dtaobh thiar do Bharra 'n Chuma (Cúm na nÉag). Tadhg Breac Ó Ríordáin ab ainm do. Bhí an trucaill amuigh ar taobh a bhóthair, agus bhíodar a teacht ó Chill Gharbháin leis a gcloich-aoil. Tharraig Maidhc roth a thrucaill féin ar a gcarra agus do bhain sé píosa dhe. Do bhí an sean-duine (Tadhg Breac) ar buile, agus dubhairt sé go gcaithfeadh Maidhc carra nuadh a chuir sa trucaill do. Cúpla lá na dhiadh san ghaibh Maidhc siar, a['] dul go Cill Gharbháin a d'iarraidh cloch-aoil arís, agus do cheangail sé trucaill Thaidhg dá thrucaill féin, chun é bhreith go Cill Gharbháin chun é shocrúghadh nú é dheisiúghadh; agus bhí Tadhg Breac a['] dul i n-aonfheacht leis chun go bhfeiceadh sé an trucaill socair.

Ní leogfadh Maidhc isteach 'na thrucaill féin é: chaith sé suidhe isteach 'na thrucaill féin thiar agus Maidhc ag comáint a chapail!⁵

B'ait an radharc an dá thrucaill i ndiaidh a chéile ar an mbóthar, agus níorbh é dearúd Pheaid Bhuí gan tagairt dó: dhein sé 'traein a' gobháil an bóthar' díobh, agus cheap sé ócáid chun go mbeadh a leithéid d'ionadh le feiscint: ní scéal ach scéalta cleamhnais, a bhí acu, má b'fhíor (ach níorbh fhíor).

⁵ RBÉ 737, 211 (28.1–3.2 1941); 75 bliain a bhí an seanchaí. Táim buíoch de cheann Chnuasach Bhéalóideas Éireann, Coláiste Ollscoile Bhaile Átha Cliath, as cead chun an abhair seo a iniúchadh agus a fhoilsiú.

Trucail Pheige Bhreátha⁶

1

Ar maidin dom go deigh-mhoch ag éirí as mo leabaidh dom
b'é Maidhc, a' t-*engine-driver* is Tadhg istig sa tseana-chairt;
bhí fíon is puins á roinnt ann a' déanamh an mhargaidh,
is an óig-bhean úd ní bhfaigheadh sé go ndíolfadh aisti an t-airgead.
Is trucail Pheige Bhreátha, tair láithreach agus ceartaigh í.

2

Agus d'éirigh Tadhg suas láithreach bhí ceann an charra cnagaithe,
b'é Maidhc do thit i bhfanntais le scamhr⁷ is le hanaithe
'sé duairt an cailín óg so go dtoghfaidh sí thar fhearaibh é
is go ndéanfaidh buachaill córach de is go bpósfadh sí go tapaidh é.
Is turcail Pheige Bhreátha, nách álainn mar a chnagann sí.

3

Is 'Aindí gheobhair-se *Joan* uaim is cóir mhaith chun leapan léi:
an chuilt is fearr sa tseomra is gach orlach di-siúd breacaithe;
seinn-se suas an ceol dúinn, beidh cóthálán mór feasta 'gainn,
tá an traein a' gabháil an bóthar chun ár ndóthain bídh a tharrac
chúinn.

Is turcail Pheige Bhreátha, nách álainn mar a chnagann sí.

4

Agus *Jerry* gheobhair-se Meáig uaim is lánchuid den airgead
gheobhair agus an chráin is beidh a hál ar an margadh;
cuirse suas tigh tábhairne, scadáin bhreátha i mbarailibh
is glaofaigh chút lucht cártaí, is fáigi⁸ ná habraim
Is turcail Pheige Bhreátha, tair láithreach agus ceartaigh í.

⁶ Ó Eilís Ní Shúilleabháin, Cúil Aodha, a fuaras na ranna so.

⁷ .i. scanradh.

⁸ .i. 'fáithe' sa Chaighdeán Oifigiúil.

'Sé Maidhc sin Dhónaill Ghruama a thug a' bua thar fhearaibh leis;
is ait an spré do fuair sé le bean uasal: seanachairt;
toghadh dinnéar mór dóibh thuas ar bharr a' bhaile,
is 'sé *Kingston* a chaithfidh gluaiseacht is a leabhair aige 'r a
bhacalainn.

Is turcail Pheige Bhreátha, tair láithreach agus ceartaigh í.
rl.

Ní luann éinne go díreach cad é an baile ina raibh
Tadhg Breac, ach tá ' fhios againn ó sna tuairiscí gur ar an
mbóthar siar go Cill Gharbháin a bhí an tigh acu, beagán
laistiar de Bharra 'n Choma. Rud eile, luaitear *Kingston* a
bheith 'thuas i mbárr a' bhaile' agus tá ' fhios againn gur i
gCornúchaill a bhí scoil fóidín ag Kingston.⁹

Tá ' fhios againn na hainmneacha Tadhg, Seán, agus
Conchúr a bheith ar na Ríordánaigh Bhreaca le sinsearach. Luaitear *Timothy Reardon* a bheith i gCornúchail i Luacháil
Griffiths i mbliain a 1853 agus blúire deas tailimh a bheith ar
cíos aige. I ndaonáireamh 1901 bhí sclábhaí ann gurbh ainm dó
Cornelius Riordan, cheithre bliana déag ar fhichid, a bhí pósta
ag Margaret a bhí dhá bhliain is daichead, ach ná raibh aon
mhuiríon orthu. Ní raibh léadh ná scríodh ag éinne den bheirt
acu. Is beag é m'amhras ná gurb é an *Timothy* so Tadhg Breac.
Bhí timpeall deich n-acra agus trí fichid aige, go raibh tigh
agus clós ag gabháil leo; agus 'na theannta san 470 acra (de
thalamh sléibhe, glacaim leis) i bpáirt le beirt eile. B'fhéidir, ar
an dtalamh a bhí aige, go mbíodh oiread plé aige le caoire agus
le loilíocha. Ní féidir a bheith deimhnitheach ar fad go raibh

⁹ Aindrias Ó Muimhneacháin (eag.), Seán Ó Cróinín a bhailigh, *Seanchas an Táilliúra* (Baile Átha Cliath agus Corcaigh, 1978), 49.

gaol ag Tadhg feirmeora le Conchúr sclábhaí, ach tá an dealramh air gur chailleadar a ngreim ar an dtalamh le linn Chogadh an Tailimh, agus gurbh in é a fhág seanathair Sheáin gan bó ná caora aige ach é i dtúrtaoibh le haon chollach amháin agus gan aon fhonn mór oibre air.

Bhí lámh ag mo sheanathair ann,
Cé nár chleacht sé riamh filíocht,
Ach bhí duanaire bó bainne aige
Sa bhfeirm i gCiarraí.¹⁰

Peocu ' bhí feirm agus duanaire bó bainne ag á sheanathair i gCiarraí tamall nó ná raibh is beag é m'amhras ná go raibh a leithéid ag á shin-seanathair, Tadhg Breac.

Nuair a foilsíodh *Eireaball Spideoige* i mbliain a 1952 deineadh roinnt léirmheasanna air ag lochtú Ghaelainn Sheáin – thug an nóta beathaisnéise le fios gur fhág sé an Ghaeltacht 'na leanbh, agus gur fear Galltacht gurbh ea é:

Is lag leithliseach leis a chuid Gaeilge féin i gcomórtas le teanga mhuintir Dhún Chaoin, abair, ach creideann sé má dhéanann duine sa Ghalltacht machnamh ina chuid Gaeilge féin go dtiocfaidh sé i dtír i dteangain ná beidh i bhfad ó Ghaeilge na Gaeltachta.

Ghlac daoine éagsúla leis an gcuireadh seo chun cáimeas a fháil ar a chuid Gaelainne, ach bhíothas amú i bhformhór na gceartúchán a deineadh air. B'iad muintir a athar agus comharsa a bhí acu i sraith tithe an Mhuilinn gur tharraig Seán orthu d'fhonn é féin a chosaint. D'admhaigh sé a

¹⁰ S. Ó Ríordáin, *Eireaball Spideoige* (1979), 113.

mháthair a bheith gan puinn Gaelainne, ní nách ionadh. Níor mhar sin dá athair, gan amhras, ná dá uncail *Con Breac* a bhí ar Gort na Tiobhratan a ghlaoth chúthu ag scoraíocht; agus bhíodh deirfiúr athar dó, *Han*, agus a máthair, seanamháthair Sheáin file, 'na gcónaí i mbéal an dorais acu. B'í Bríd Ní Fhionnagáin ó Dhoire na Sagart, máthair a athar, agus bhí sí ar ana-bheagán Béarla, a duairt sé, rud a fhág gurbh í an Ghaelainn a labhradh sí féin agus an áintín. Chreidfinn go maith é seo. Bhain sí leis an nglúin chéanna gur bhain mo shin-seanathair, Píotar a' Ghleanna, léi. 1832 a saolaíodh eisean. Fuaras tuairisc ó Phádraig Ó Loingsigh ar an Sliabh Riabhach ar Bhéarla Phíotair a' Ghleanna, agus ní go rómhaith a chruthaigh sé. Bhí *No Rent Manifesto* ar siúl – is dócha gur in ochtóidí an naoú haoise déag a thit so amach – do ghlaoigh pílear chuige ag lorg an chíosa ná raibh le fáil, agus b'é deireadh a tháinig air gur buaileadh an pílear agus gur leagadh, agus gur seirbheáladh Píotar a' Ghleanna. Níor oir aon fhear teangan dá leithéid, a duairt sé, agus fiafraíodh de cad 'na thaobh gur bhuail sé an t-oifigeach dlí agus é i mbun a dhualgais. Bhí breacthuairim roim ré aige den cheist a chuirfí chuige. '*He was a long time tuilleamhing it*', an freagra a thug sé uaidh – ba chirte dhóibh a bheith buíoch de as a fhoighní a chaith sé leis mar phílear. Níorbh aon ionadh togha na seana-Ghaelainne a bheith le haireachtaint i dtigh go mbeadh bean den ghlúin sin ann.

Ar an dtaobh eile dhíobh i dtigh na pinniúrach bhí bean go nglaoth an file féin agus muintir an Mhuilinn, b'fhéidir, Neil Mhatty uirthi, toisc í a bheith pósta ag Mathúin nó Matty Ó Tuama, agus a sliocht go láidir fós sa cheantar. De mhuintir Bhuachalla ab ea í féin agus nuair a chuireas a tuairisc ní 'Neil Mhatty' a bhí ag daoine eile uirthi ach 'Neil Jer Ruaidh'. Iníon ab ea í don fhile Diarmaid, nó *Jer Rua*, Ó Buachalla a bhí thiar

ar na Foithirí i gCúil Aodha.¹¹ Dhein Seán Eoghain a' Bhab Ó Súilleabháin, Doire an Chuilinn, amach gur 'na chliamhain isteach a tháinig athair *Jer* Ruaidh go dtí sna Foithirí, gur phós sé bean de mhuintir Loingsigh, agus gur ó Chill Mhíchíl a tháinig sé ann.¹² I dtigh *Jer* Ruaidh a bhí Gael na nGael nuair a dhein sé an chéad rann dár cheap sé. Freagra ab ea í ar ranna a dhein *Jer* Rua agus a athair féin, Diarmaid, nó Táilliúir Chrodhail mar a tugtí air.¹³ B'é *Jer*, chomh maith, a thosnaigh an t-amhrán a airítear go hana-mhinic sa cheantar, *An Pony Beag Buí*, d'fhonn an chuid eile a bhaint a Táilliúir Chrodhail: lánú óg a bhí ullamh chun a chéile a phósa, má b'fhíor (agus níorbh fhíor), agus ná raibh á gcoimeád óna chéile ach ná scarfadh athair an óigfhir leis a' *bpony* beag buí:

Tá buachaill ar mh'eolas 's is brón liom a shlí.
Do seolamh sa bhfôr é 'nár dtreo chun Michíl.
Do geallag Peig Óg dò le pósa mar mhnaoi
Dá bhfaigheadh sé dhá bhó 'gus a' *pony* beag buí.

Nuair imig a' fôr bhí cead pósta ag an mnaoi
Agus teachtaire seoladh chun seana-Pheaidí
Féach a' dtúrfadh don óigfhear aon chóir mhaith chun tís:
'Cúbach' is 'Smólach' is a' *pony* beag buí.¹⁴

Chum an táilliúir amhrán mór fada chun an scéil a chríochnú.

Tá scéal le Neil i mBailiúchán na Scol a tógadh síos uaithe i mbliain a 1938, 'An Bhaintreach Bhocht',¹⁵ agus sa

¹¹ Táim buíoch go háirithe de Dhónal Mac Suibhne, Gort na Fuinsean, de chionn a chuid eolais a roinnt liom.

¹² Taifeadadh T 93, Cartlann Fuaime Chnuasach Bhéaloideas Éireann, Coláiste na hOllscoile, Baile Átha Cliath.

¹³ *Seanachas Phádraig Í Chrualaoi* (féach nóta 4), 166-67.

¹⁴ *Ibid.*, 164.

mbliain 1941 thóg Liam de Noraidh síos uaithi dán cráifeach dár chéad líne ‘Céad moladh le Muire mar a dheineas an Aoine’, agus ‘Ortha an Ghreama’, agus scéalta beaga a bhain leis an dá bhlúire.¹⁶ Deir Liam gur ocht mbliana agus trí fichid a bhí sí an uair sin. D’réir dhaonáireamh 1901, bhí sí sé bliana fichead, agus b’í a máthair, Johanna, ceann an tí. I mí Abráin¹⁷ na bliana 1954 a cailleadh í agus í dhá bhliain agus cheithre fichid.¹⁸ Ba mhór an obair ag Muirnigh gan tuille dá cuid scéalta a bheith bailithe uaithi.

Go dtí scoil an Chumair ar an Sliabh Riabhach a cuireadh Seán Ó Ríordáin, a dheartháir, Tadhg, agus a dheirfiúr, Bríd. Mí an Mhárta 1921 a saolaíodh mo mháthair féin thiar in aice theora na contae, ar Dóirín Álainn, agus ba shia d’aistear uirthi sin teacht aniar ná ar na Ríordánaigh triall anoir. Bhí deirfiúr agem mháthair, Máire, a bhí in aon rang le Seán.

Luaitear i sár-bheathaisnéis Sheáin Uí Choileáin¹⁹ an máistir scoile a bhí acu ann, Tadhg Ó Duinnín; luaitear é a bheith ’na fhile de chuid na Dámh-scoile, agus dúil sa bhraon a bheith aige. Rud ná luaitear mar gheall air is ea a fheabhas a bhí an Ghaelainn aige, agus a dhílseacht a bhí muintir Dhuinnín di. Duairt m’áintín Máire liom gur thug sé tamall ag múineadh i gContae an Chláir, agus nuair b’fhada leis uaidh an tseana-Ghaelainn, chrom sé ar na bóithre a shiúl istoíche, ag dul siar ar sheana-chainteanna a airíodh sé ina óige, ach go

¹⁵ RBÉ LS S329.

¹⁶ RBÉ 1038, 15–17.

¹⁷ Eolas ó Dhónal Mac Suibhne (nóta 11).

¹⁸ Ireland Deaths 1864–1958, ceadaithe trí www.findmypast.ie 17 Nollaig 2014.

¹⁹ *Seán Ó Ríordáin: beatha agus saothar*, 30.

raibh eagla air anois go sleamhnóidís uaidh agus é i bhfad ó aon chomhluadar le Gaelainn. Rud eile is ea a cheolmhaire a bhí sé: bhí dúil a chroí aige sna seana-amhráin, agus thugadh sé na daltaí a bhí ina n-amhránaithe maithe go dtí feiseanna mar a mbíodh comórtaisí amhránaíochta, rince, agus scéalaíochta. Níorbh aon ionadh na seana-rithimí á slogadh ag Seán Ó Ríordáin ná ag éinne a chaith roinnt bhlianta sa scoil sin. B'é Tadhg a sheinneadh an t-orgán sa tséipéal le linn aifrinn, cé nárbh annamh leis *Follow me up to Carlow*, nó a leithéid, a sheinnt, nuair ba oiriúnaí amhrán diaga éigin, b'fhéidir, dá mbeadh braon óil déanta roim ré aige. Rud eile mar gheall ar Thadhg, ní raibh aon mheas aige ar a ghuth féin chun amhráin a rá: bhí orgáinín sa scoil ná raibh ag obair, agus is minic a deireadh sé dá bhféadfí é a shocrú ná haireodh na daltaí aon amhrán á rá aige go brách arís.

Is minic gurb í obair baile a thugadh Tadhg do sna daltaí scéal béaloidis a fhoghlaim ag deireadh na seachtaine agus é a insint ar scoil Dé Luain. Is é is dóichí gur shrois roinnt de scéalta Neil *Jer* Ruaidh scoil an tSléibhe Riabhaigh ar an gcuma san.

Cailleadh Tadhg Lá Nollag 1934 in aos a sheacht déag ar fhichid, ach bhí an Ríordánach aistrithe soir go hInis Cara uim an am san, agus an Mheánteistiméireacht déanta aige cheana féin sa Mhainistir Thuaidh. An lá a cuireadh Tadhg ní raibh éinne ar fáil a sheinnfeadh an t-orgán. Is amhlaidh a fuair Tadhg taom croí agus é ag ithe dinnéar na Nollag. Chuir Seán ina dhialann gur thit sé de thrucail nuair a bhí braon fairis an gceart ólta aige, ach bhí sé tagaithe chuige féin go maith tar éis na heachtra san uime aimsir na Nollag; is amhlaidh a oir dá mhuintir é a chaitheamh anonn ar an ólachán, mar bhíodh náire ar dhaoine an tráth san a admháil go raibh aon lagachar croí ag baint leo.

Dhá bhliain nó trí ó shin tháinig dlúthdhiosca breá ó mhac dearthár do Thadhg, Mícheál Ua Duinnín, a thug formhór a shaoil a' múineadh scoile in Uíbh Ráthach. Tá scata de sna seanamhráin a fhoghlaim mo mháthair agus a airigh an Ríordánach ar scoil ó Thadhg air sin, ní nách ionadh.²⁰

Deireadh mo mháthair gur i mBéarla a chúm Seán an chéad dán sa scoil sin, agus b'fhéidir go ndéarfí nách aon gheallúint fhónta a bhí fé:

*Limerick's on the Shannon,
Cork is on the Lee,
Dublin's on the Liffey,
and the master's on a spree.*

Luann Seán Ó Coileáin arís nár thrácht an Ríordánach aon uair ar an tarna múinteoir a bhí sa scoil: b'in í Eibhlín Ní Chríodáin. Ba chuimhin lem mháthair Tadhg a bheith in easnamh, raic a' diabhair ar siúl ag na scoláirí a bhíodh féna chúram, agus gur tháinig Iníon Uí Chríodáin go doras ag tabhairt aghaidh bhéil orthu féach a' gciúnóidís tamall. Nuair a iompaigh sí chun imeacht duairt áiltheóir scoláire orthu líne as amhrán George Curtin, *An Gandal*: 'Ciorrú air! ní gá an scanradh', gur sceartadar ar fad ar gháirí agus gur éirigh Iníon Uí Chríodáin astu.

De shliocht na bhfilí ab ea Eibhlín Ní Chríodáin, leis, áfaigh, cé nách mór a chuaigh sí i bhfeidhm ar an Ríordánach, agus gur dócha 'nár chleacht sí riamh filíocht'. Colceathar dá seanathair ab ea Peadair Sheáin Ó Crothúir, file agus scoláire

²⁰ *An Duinníneach* (Coiste Ghaeltachta Uíbh Ráthaigh, 2005).

ón Lic i bparóiste Thuath na Dromann.²¹ B'é Tomás Ó Conchúir Ghort Uí Rathaille a seanathair, iníon do san gurbh ainm di Bess ab í a máthair. Sclábhaí a bhí ag obair acu ab ea an Críodánach, Seán Ó Críodáin, is dóigh liom, ó sna Millíní nó ón Ínse Móir: thit sé i ngrá le Bess, d'imigh go Meirice agus nuair a bhí a dhóthain aige chun í a phósadh d'fhill agus do phós. Seisear clainne a bhí acu, agus bhí Eibhlín ar dhuine acu. Níor phós sí féin riamh.²²

Ar aon tslí, fiú amháin agus é geall leis ag titim ar meisce bhí smacht ag Tadhg ar a raibh sa scoil de dhaltaí, agus b'in bua ná raibh ag Iníon Uí Chríodáin bhocht. Deireadh mo mháthair agus í ag dul i gcríonnacht nár chuimhin léi puinn dár fhoghlaím sí riamh ach an méid a mhúin Tadhg di, agus is léir gur ar Thadhg, leis, a chuimhníodh an Ríordánach nuair a bhí na blianta ag teannadh leis.

Ní foláir, leis, nó chuaigh na hamhráin a mhúineadh Tadhg i bhfeidhm go mór air. Is dóigh liom go bhfuil san le tabhairt fé ndeara go háirithe sa bhailiúchán *Eireaball Spideoige*. Aon tsampla amháin a thabharfad, an rann cháiliúil ar an gCorcorach:

Tráthnóna na teangan in Éirinn,
'S an oíche a' bogthitim mar scéal,
D'éist sé le creagar i véarsa
'S do chuala croí cine soiléir.²³

²¹ Féach S. Ua Súilleabháin, ‘ “Tuireamh an Athar Diarmada Uí Uallacháin” le Peadair Sheáin Ó Conchúir’ in P. Riggs, B. Ó Conchúir & S. Ó Coileáin (eag.), *Saoi na hÉigse: aistí in ómós do Sheán Ó Tuama* (Baile Átha Cliath, 2000), 209-17. Tá Peadar Sheáin luaite ar lch 1 anso.

²² Táim buíoch de Dhónal Mac Suibhne (nóta 11) as an eolas so, leis, a thabhairt dom.

²³ *Eireaball spideoige*, 52.

I bhfios nó i ganfhios is ionann san mar le rithim agus an seanamhrán ‘Táim in ariars’.

B’é cuimhne a chomhscoláirthe i scoil an tSléibhe Riabhaigh ar Sheán gur togha scoláire gurbh ea é. Deireadh mo mháthair go mbíodh sé in easnamh tamallacha fada le breoiteacht ach nuair a thagadh sé thar n-ais ná bíodh aon mhoill air a bheith chomh maith leis an gcuid ab fhearr acu arís. Nuair a aistrigh Seán agus a mhuintir go hInis Cara, chuaigh sé ar scoil go dtí an Mhainistir Thuaidh, agus ní raibh aon tamhasc ar na torthaí a fuair sé sa Mheánteist ná san Ardeist. Ní lú ná bhí aon mholadh mór ag na múinteoirí air, ach go bhféadfadh sé a bheith go maith nuair ba mhaith leis é.²⁴

Nuair a tháinig eagrán Sheáin Uí Thuama de *Caoineadh Airt Uí Laoghaire* amach chuir san a laethanta scoile i gcuimhne do Sheán Ó Ríordáin, mar ar léadar seaneagrán Cheáin Í Chuív i scoil an tSléibhe Riabhaigh; chum sé *Athmhúscailt na hÓige* i gcuimhniú míos air.

A Eibhlín Dubh Ní Chonaill,
Do léas do chaoineadh ar maidin;
Nuair a léas an dán san cheana
Do bhíos ar scoil im leanbh.
Níor chríon do cheol im anam;
Tá m’óige slán i dtaisce
I ngach briathar binn dár chanais,
Is nuair léas do chaoineadh ar maidin
Do bhíos arís im leanbh.²⁵

²⁴ Seán Ó Coileáin, *Seán Ó Ríordáin: beatha agus saothar*, 46-9.

²⁵ *Tar Éis mo Bháis*, 43.

Bunscoil ab ea Scoil an tSléibhe Riabhaigh, ach b'fhada uathu ré an tsaoroideachais mheánscoile, agus bhí daltaí inti a bhí suas le sé bliana déag d'aois. In éagmais na *Caoineadh* do léadar *Laoi Oisín ar Thír na nÓg*, *Séadna* agus *Guair* an Athar Peadair, agus má chonaic Seán 'saol mar scéal fiannaíochta' bhí scéal breá acu as an leabhar *Madra na nOcht gCos* léite nó cloiste acu ar scoil, 'sé sin 'Lorcán Mhach Luirc' a tógadh síos ó Shíobhán na Tuinne Ní Iarlaithe, máthair Chrothúir Í Dheasúna, duine de Cheithre Máistrí Bhaile Mhuirne.²⁶

Tá an méid sin ar eólas agam mar bhíodh mo mháthair ag gabháil timpeall an tí agus blúirí de sna saothair seo á n-aithris aici: 'Lá dh'ár éirigh Fionn Mac Cúmhaill 7 Fianna Éireann amach ag fiadhach 7 ag fine-chosgairt dóibh féin, is é an áit go dtugadar a n-aghaidh ná ar an Dá Chích, 7 níor stadadar go ndeaghadar go mullach cheann do sna Cícheanna' – 'Lorcán Mhach Luirc'; 'Aidhé mhuisse, greadadh chúgat! a ghréasaí bhig bhuidhe na mealbhóige, de shíol taoibhíní ruadh agus meanuithí ramhar agus bréan-bhróg, murab ort atá an t-éirighe i n-áirde, ag teacht anso chun capaill a cheannach agus gan phingin ad' phóca!' – *Séadna*; 'Mian a tháinig dom, a rígh-ollamh' – *Guair*.

Nuair a cuirtear cláracha Ollscoile an lae inniu i gcomparáid leis seo bíonn daoine achrannacha ag caint ar chúrsaí acadúla a bheith a' dul chun simplíochta, nó '*dumbing down*', ach ní gá a cheapadh go bhfuil aon fhírinne sa méid sin!

Bhí deirfiúr mháthar dom bliain roime Sheán i scoil an tSléibhe Riabhaigh. Peig ab ainm di, agus *Johnny* Phíotair a

²⁶ S. Laoide (eag.), 'Sgríob Liath an Earraigh' do chnuasaigh, *Madra na nOcht gCos agus sgéalta eile*, Imtheachta an Oireachtais, 1901, Leabhar a Trí, Cuid a Dó (Baile Átha Cliath, 1907), 41-58.

tugtí ar a hathair, mo sheanathairse ar Doirín Álainn. Bhíodh cead ag scoláirí scoile an uair sin a bheith as láthair deich lá sa mbliain má bhídís ag teastáil sa bhaile chun oibre. Bhí sí in easnamh lá, agus d'fhiafraigh an Máistir di cá raibh sí. 'Bhíos ag aeireacht na mbó', a duairt sí. Do dhein sé rann di:

Iníon Johnny Phíotair ag aeireacht na mbó
ó theórainn a' Doire go tig Dhiarmaid Eóin;
dá gcaistí uirthi buachaill 's go mbuinfeadh di póg
cad é sin don té sin ná baineann san leo?

Mar a déarfadh Patsy 'n Táilliúra, Gael na nGael, 'da' Dia, do fhreagair sí é'. Baitsiléir ab ea Tadhg Ó Duinnín agus, an uair seo bhí a shúil ar bhean áirithe:

Tá cailín ar an mbaile gurb ainm di *Hoare*:
tá a gruaig mar an aiteann, tá a croiceann mar chnó;
dá mbeadh ise 's an Máistir ceangailthe go deo
cad é sin don té sin ná baineann san leo?

D'fhág Seán a chairde agus a ghaolta agus an saghas san ar fad 'na dhiaidh nuair a thug sé a aghaidh soir. Níorbh aon ionadh go mothódh sé uaidh iad, agus go mba lag leis an scolaíocht a gheobhadh sé sa chathair i gcomparáid leis an dtaithí a bhí aige.

Go hInis Cara, go ceantar m'athar, a chuaigh Seán, agus chuir aithne ar mhuintir an bhaill sin. Chuaigh mo mháthair go Sasana le linn, mar a duairt Donncha Shéamais Ó Drisceóil ó Chléire, le linn an Chogaidh Mhóir bhig so, 'sé sin an Tarna Cogadh Domhanda. Amach sna caogaidí nuair ba mhithid léi socrú síos fuair deirfiúr di post di mar bhanaltra áitiúil i gceantar na Blarnan. Gan aon mhoill cuireadh go tigh Sheáin í chun instealladh *streptomycin* a thabhairt dó. Duairt sí

gur i mbarra na scamóg a bhí an eitinn air, gur gnáthaí í a bheith i mbun na scamóg, agus gur fusa go mór í 'ghlanadh dá mbun, ach dá mba i mbun na scamóg a bheadh sí air ná mairfeadh sé le ré an *streptomycin* a fheiscint.

Théadh mo mháthair isteach sa tigh chuige, agus thugadh sí tamall mór ag caint leis. Is cuimhin liom í a rá liom go nduairt sí an t-amhrán 'Réchnoc Mná Duibhe' dhó, is dócha gur chuimhníodar ar líne a bhí ann, agus go nduairt sé go raibh sé go hálainn agus go raibh cuid de dearúdta aige. Deireadh sí gurb é cleas a thairrigíodh sé chuige nuair a bhíodh braon óil déanta aige agus na háintíní ag faire air, breith ar an nuachtán agus gan puinn cainte a dhéanamh ach leogaint air ana-shuim a bheith aige ina raibh á léadh aige sa chás ná féadfaidís a dhéanamh amach an raibh puinn ólta aige.

Tráth gur ghlaigh mo mháthair chuige bhí an áintín Máire, í siúd a bhíodh ar éadromacht tamallacha, bhí sí ag tabhairt aghaidh bhéil air, á rá go raibh sé ar meisce an oíche roim ré. Nuair a bhí mo mháthair ag imeacht duairt Seán: 'Tá sí ana-dhona inniu'. Bhain an rógairacht san racht gáirí as mo mháthair, ar ndóin, rud a chuir tuilleadh oilc ar Mháire bhocht, agus gan amhras b'in é a bhí uaidh.

Mar a duart, théadh sí isteach sa tigh nuair a tháinig sí ar dtúis, ach t'réis tamaill is 'na aonar a bhíodh sé – Máire i dti' na ngealt agus Gobnait breoite i gCarraig a' Droichid i dteannta deirféar léi. Ní scaoilí mo mháthair isteach sa tigh a thuilleadh: labhradh sé sa halla léi, laistigh de dhoras, agus gheibheadh pé cóir leighis a oireadh. Dhein mo mháthair amach go raibh an taobh istigh den tigh imithe in ainm an diabhail mar nárbh aon sás Seán, ná formhór na bhfear lena linn, chun é a ghlanadh ná a chóru, agus go mbeadh náire air daoine a leogaint isteach.

Ní buíoch ar fad a bhí muintir Bhaile Mhuirne de Sheán amach san aimsir nuair a théadh sé siar thórsu agus a aghaidh ar Dhún Chaoin aige. Ba dheocair an baile 'nar saolaíodh é féin a shárú le saibhreas agus le cruinneas Gaelainne. Bhíodh iomaíocht idir mhuintir an tSléibhe Riabhaigh agus Dhoire na Sagart taobh leis, agus muintir Chúil Aodha mar le feabhas a gcuid Gaelainne. Bhí an scéalaí Diarmaid 'ac Coitir agus Pádraig Ó Loingsigh, Seán Mór Ó Donnchú agus a dheartháir, Séamas Pheatsaí ann, chun cuid acu a lua. Níor mhór dóibh a bheith go maith chun an fhóid a sheasamh i gcoinneibh Amhlaoibh Uí Loingsigh, Dhónaill Bháin Uí Chéileachair, Dhónaill Uí Mhulláin, agus a lán eile a bhí laistea den tSullán. Dá fheabhas iad, agus ar ndóin, is ag fáil bháis 'na nduine agus 'na nduine a bhíodar, is siar a thugadh Seán a aghaidh. Mhínigh sé féin cad a bheir dó san a dhéanamh: gur pobal bearnaithe Gaelainne gurbh ea Baile Mhuirne agus gur pobal slán Gaelainne a oir dó an uair sin. Níorbh aon ionadh le cuid eile againn cainteoirí maithe Gaelainne, dálta Phádraig Uí Loingsigh ar an Sliabh Riabhach, a bhaint amach agus a bheith ag bailiú chúinn d'réir mar a bhídís ag labhairt. Ach, ar ndóin, ní filí sinn. Ní hiad na nithe céanna go mbímíd 'na ngátar. Is é is dóichí liom gurbh é an chúis gur theastaigh pobal neam-mbearnaithe slán Gaelainne ó Sheán an uair sin ná gur mhothaigh sé gur duine bearnaithe gurbh ea é féin, idir dhroch-shláinte, aistriú óna áit dúchais, agus, is dócha, aigne leice an fhile a bheith aige de thoradh dúchais agus taithí. Duairt daoine i gCorca Dhuibhne liom gur dhein sé ana-thairbhe do Sheán aithne a chuir ar phobal Dhún Chaoin; gur casadh daoine air a bhí lán chomh hainnis leis féin, agus ná raibh aon trua acu dhóibh féin. Lasmuigh dhe sin, ba shlánú ar a anam cráite aithne a chur ar ghnáthdhaoine, agus chuir sé lán a chroí d'áthas air a bheith ag éisteacht leis an

gcuma go gcasaidís an teanga Ghaelainne. Toisc an teanga a bheith ábhairín difriúil leis an nGaelainn a bhí airithe aige 'na óige b'fhéidir gur mó a bhain sí geit as, agus gur móide a mheas uirthi í a bheith ábaltha air sin a dhéanamh. Thuig a chairde i nDún Chaoin an t-ómós a bhí aige dá dteangain, agus ní deirim ná gur dhein san tairbhe do mhuintir Dhún Chaoin.

Má chonaic sé 'saol mar scéal Fiannaíochta fadó fadó ar maidin' is go Dún Chaoin a chuaigh sé ag lorg Thír na nÓg agus é in aos fir. Tá an gliadar a chuireadh an áit air le feiscint sa dán *Fill Arís*²⁷:

Is chífir thiar ag bun na spéire ag ráthaíocht ann
An Uimhir Dhé, is an Modh Foshuiteach
Is an tuiseal gairmeach ar bhéalaibh daoine

Is é a mhothaím sa dán so gur léiriú é ar mhothú trátha áirithe. Ba mhinicí aige an t-amhras air féin, agus ar a chuid Gaelainne agus ar a chuid scríbhneoireachta ná an mhuinín agus an sásamh a mothaítear anso.

Lá dá raibh sé féin agus m'áintín Máire le chéile i gCorcaigh chuir sí i gcuimhne dhó conas mar a fhuaimnídís focal áirithe i Músgráí, agus b'é duairt Seán go raibh sé iompaithe, cuid mhaith, ar Ghaelainn Dhún Chaoin.

Ina ainneoin sin ní hé gur dhein sé dearúd dá dhúchas ar fad. Duairt Eoghan Ó Loingsigh, cigire scoile ó Dhoirín Álainn liom, go raibh sé thiar ar an mBuailtín ar saoire, agus gur tháinig Seán chuige á fhiafraí dhe ar chuimhin leis an fhoirm *ní dheagha' sé* a bheith i Músgráí. Bhí togha na Gaelainne ag Eoghan, dheimhnigh dó go raibh san acu, agus d'fhill Seán ar pé plé teangan a bhí ar siúl acu agus a armlón aige.

²⁷ Brosna, 41.

Dá mhéid é a chion ar a mháthair agus ar mhuintir Dhún Chaoin, b'é a roghnaigh sé sa deireadh filleadh ar a dhúchas agus dul sa chré i Reilg Ghobnatan i dteannta na ndaoine a fhág san mar dhúchas aige: na Ríordánaigh Bhreaca, Tadhg Ó Duinnín, Neil *Jer* Ruaidh agus oiread d'fhilí Mhúscraí ón uair a tosnaíodh ar choirp na marbh a chur sa reilig chéanna ná fuil aon áireamh orthu.

Ní dual do neach a thig ná a threabh a thréigean.²⁸

²⁸ *Brosna*, 41.